

van de Koninklijke Schouwburg, hij mocht dan tot Stadsschouwburg herdoopt zijn, van 134 000 in '40 tot 215 000 in '41. Men zocht in de schouwburgen niet alleen ontspanning maar ook culturele verdieping en, niet te vergeten, anti-Duitse bezieling: elke geslaagde voorstelling was een weerlegging van de Nazi-propaganda dat de Nederlandse cultuur nog veel van de Duitse te leren had. Men was in zulk een toneelzaal als anonieme massa bijeen, bovendien in het donker. Het kwam, met name in '40 en '41,¹ vaak tot demonstraties waarbij men, vanuit zijn opgekropte gevoelens, van de onschuldigste passages toespelingen op de actualiteit maakte. Zo werden in Vondels 'Gijsbrecht van Aemstel' begin '41 in de Amsterdamse Stadsschouwburg 'ongeveer van de eerste tot de laatste regel', aldus een toenmalige bezoeker,² dergelijke toespelingen ontdekt:

'Vaarwel mijn Aemstelland, verwacht een andren heer.' De zaal werd afgebroken en iemand zette het Wilhelmus in, maar dat ging toch niet door. 'Hoe leed het God dat hem de moord niet êer en stak' ('Hitler', dacht de hele zaal en klapte). 'Mijn lieve gemalin en willige onderzaten / ik zou om hunnentwil alleen mijn leven laten / en dempen met één sprong de nimmerzatte hel' ('Wilhelmina', dacht iedereen; we klapten). 'Mijn toeverlaat, naast God, dat is de waterkant' ('Engeland', voelde het publiek, in die tijd kon 'de waterkant' niets anders zijn dan Engeland. Applaus). 'Een krijgsman wint genoeg, al wint hij niet dan tijd' – deze claus was het klapstuk. Het was of Vondel het allemaal geschreven had met 1941 in zijn vooruitziende hoofd.'

Niet anders Shakespeare.

Daar was Hamlets zin uit het tweede bedrijf: 'Denemarken is een gevangenis' – een van de strofen die, aldus de *Sicherheitsdienst*, bij de *Hamlet*-opvoeringen in Rotterdam begin '41 tot '*minutenlanger Beifall*' leidden.³ In het derde en vierde bedrijf werden de passages waarin van Hamlets vertrek naar Engeland sprake was, luide toegejuicht, vooral de volgende dialoog tussen de koning en Hamlet (in de vertaling van Burgersdijk):

'Koning: Hamlet, voor uwe veiligheid die ons

¹ De reacties in de schouwburgen sloten aan bij de reacties op straat die wij in de hoofdstukken 1 en 2 weergaven. Zij waren, schreven wij daar, vooral typerend voor de periode tot eind '41. Over de schouwburgen in '42 schreef de *Sicherheitsdienst*: 'Zu Demonstrationen irgendwelcher Art ist es nicht gekommen.' ('Meldungen aus den Niederlanden', 'Jahresbericht 1942', p. 61) ² Louis Velleman, aangehaald in 'Kronkel' (Simon Carmiggelt): 'Post', *Het Parool*, 19 febr. 1963. ³ 'Meldungen aus den Niederlanden', 31 (4 febr. 1941), p. 11.